

Мість верховинця

Микола Устиянович

Повістка з правдивого случая

Продан і Федір - вівчарі

Ой пійду я межи гори, там де живуть бойки,
Де музика дрібно грає, скачуть полегойки.
Піснь народна.

В темних горах наших Бескидів, в стороні, протягаючийся від Самбірського округу до Станіславівських верхів, лежить земля, давніше Тухольщиной названа, а на ній при самій угорській границі знаходиться село Рожанка.

Не так велике як розтягле, протягається воно помежи двома широкими полонинами понад невеличкий криштальний поточок, і припирає вижнім кінцем аж до Добошівки, найвищого хребта велетів, що то мов камінні стіни творять границю ко Угорщині. Вздовж понад селом дрімають старинні бори ялові та кедрові, відвічне прибіжище всякої звірини, і оточають свої верхи та полонини заєдно красним, вічно зеленим вінцем. Понад сквапливим потоком, в котрого срібній водичі червінь, цяткований пструг та пир жовтокрилий гуляє, помежи стрімкими небосяглими верхами, де ти майже що крок страшні відвічними ломами позавалювані розвали путь перетинають, в'ється вузьенька гірська дорожника і веде тя до села. Посеред села межи двома потічками, ніби на маленькім острові, стоїть обшириа церковця, храм св. духа; коло церкви на горбочку теметів, а коло теметова мала хижина, а в тій хижині мешкала перед кільканадцяти літами вдовиця Олена Наливайчиха.

Убога але почтивна, не молода але рухава, жила вона в селі чесно і мирно, заробляла, маючи лише малий городець, як могла помежи кметі і не дивилася, як то кажуть, нікому в горнець. Зате любили всі Наливайчиху і шанували стару, хоча небіжчик її муж Бог знає звідки приплив до Рожанки і трохи був скрутнявий чоловік, та любився також і напивати. Знала вона всі жіночкі роботи, і не лінувалася взяти, як то кажуть, ні за студене ні за гаряче; одного лише не уміла, т. є. баяти та ворожити. Але те надавало їй ще більшу шаність у розважних людей, що добре знають, що всяческає лише у Бога і через Бога.

Особливо любили Наливайчиху заможні кметихи за її щирю роботу, і не опускали ніколи в лихій годині. А треба було в зимі запомогти, то для неї всюди отворена дверь; а прийшла неділя, то бач якби з намови принесла одна багачка молока, друга сира, а трета хліба: а найшлася часто і така, що і лопатку з баранця принесла. А надішли свята, Рождество Христове або Великдень, то у нашої бабки ласка божа, всього доволі. Часто навіть бувало, що з того, що їй поносили кметихи в подарці, вона ще біднішим

від неї могла дещо уділити. Але ж бо треба сказати, що в Рожанці і во всіх верховинських посторонніх селах християне за бідних дуже пам'ятають. Там не одну сироту вигодуєть чесні людкове, там не один живиться подільський каліка, хоча там, як то кажуть, хлібові кінець. Зате дає їм Бог довгий вік, та й від худібки заразу відвертає. Сто літ прожити, не велике там диво, а гибель на худобу не бувала там з пресуд-віка.

А мала Наливайчиха сина одинака іменем Продана. Був то хлопак рослий як стрімка ялиця, легкий як олень з бору, черствий як полонинна вода, гожий, веселий як весна, а за красу і ніщо казати; словом був то собі легінь, яких мало, а в Рожанці ачей же і байдуже знайдеш. Як розпустив чорненькі кучерики, заверг сірячком на ліве плече, закосичив (замаїв) кресаню, підкрутив молоденький вус, і вийшов на зарінок, то яка така дівчина відчинила віконце, або і вибігла на ворота: бо кажу вам, що щось якби ланцюгом тягло до нього.

А ємкий до всього. Ніхто не заграв ліпше на сопілці, не загудів на трумбеті, ба і на скрипці не було над нього. Не раз то пірвав він скрипку від музики, та як став дрібненького витинати, та присвистувати та приспівувати та приговорювати, то аж хата ходила а молодиці аж но лавицяхся клали. А як взяв яку в танець, то аж з кожного волоска потекло, і щастя її, сли ходаків не погубила. Але і до роботи не був він послідній. З вівцями перший на полонині, а в кісьбі ішов перед господарем. А служив він у найпершого кметя в Рожанці, у Дмитра Кожана.

Приязний і чемний, в'язав він ся з кожним в щирую дружбу; але горе тому, хто ся поважив стати йому в дорозі, і треба було сідої голови, аби Продана поскоромити в гніві. Бо треба сказати, що старших дуже шанував. За те любила його дуже старшина в селі, і навіть самі старенький пан-отець Андрій дуже радо з ним розмовляли. Бо ж був він і услужний, як то кажуть, май як власна дитина. І Дмитро Кожан, його газда, шанував го, мов-то свояка; але стара Кожаниха, не знати чому, не онь му була рада.

Вівчар, якого пошукати, стояв він за праву руку у Кожана, а найбільше про свою пушку. Ей бо ж то си був ватас, яких мало! Хоть ще молод, а Продана ім'я знала ціла Тухольщина. Умів він витропити звіра, хоча би і край Бескида, і не лякався і рисові заглянути в очі. А спіткнутись з медведем, то ж то йому радість, то ж то йому танець. Не раз він засідав на нього осінньою порою в ночі під кладнями, і трафляв його при блеску місяця в саму комору; а як під зиму запрятався приятель бурмило до гаври на зимівку, а Продан його вислідив, то бурмило сонця весняного вже певно не бачив.

Такий-то був собі хлопець наш Продан Наливайко з уроди і охоти, від ніг до голови легінь, бойко, якого шукай.

Лише би му щасливо та спокійно жити. Але де чеснота, там покуса, а де щастя, там і заздрість. Отже найшлися і такі, що й сироті Проданові і то дуже завиділи. Найбільшим однако ж його зависником був Федір Медуляк, вівчар одної з ним вартуги, молодий і гожий як він, і ватас як він, хоть куди. Родак з того самого села і ровесник, товаришив він молодшими літами, хоча багацький син, щиро з сиротюком Проданом. Ще недоростками пасали вони по полонинах вівці, і любилися мов свої. З Федорової

пушки учився Продан стріляти до листка, і першого звіра убив він з його цівки.

Але не довго продовжалася їх щира дружба, бо коли раз пощастилося Проданові забити великого медведя, з якого шкіру небіжчик Тухлянський пан-отець Антоній, легко би спочивав, на підніжок для владики до Львова післав, від того часу розпочав Федір заводити Проданові ватаської слави і ставався з дня на день більшим, а до того потайним його ворогом. Но та ненависть була би ся може улагодила, коби не случай, которий внеобав потому наступив і обох молодців до крайності припровадив.

Примітки

кладні – копи на полі; осінньою порою роз'їдають ведмеді збіжжя на полі в горах. Прим. М. Устияновича.

лім – дерево поламане вітром та позвалюване.

скрутнявий – крутий, неучтивий.

зарінок – побережжя, на котрім ріка осаджує рінь і намул, а котре відтак поростає травою.

пушка – пушкою зоветься на верховині стрільба.

ватас – стрілець.

комора – комірка серцева.

вартуга – череда овець, шайка опришків.

Тухля – село в Стрийському окрузі, в горах за Сколем, від нього й пішла назва Тухольщина.

Сварка зе Молану

Верховино, світку ти наш,
Ген як у тебе так мило!
Як ігри від плине ту час,
Шумно, весело, щасливо.
"Верховинці" Корженьовського

Було то перед Зеленими святами. Наші легіні вигнали перший раз вівці на полонину, і приспособлялися до мішання. В суботу в вечір збігли ще раз по мериндю, і стрітилися коло церковці з пан-отцем духовним. Поклонилися, як належало, і взяли в дальший путь. Аж ту обернувся сиденький старець, котрого громада мов тата любила, та й каже:

– Хлопці! ачей же ви за діда уже цілком забуваєте. Та ж то у нас завтра празник, та будуть милі гостеньки, та й в четвер 70 літ мені минає, та впять буде хтось так добрий навідіти старого; та чи не мож би де-що для діда придбати?

– Буде, пан-отче! буде, бодай вікували, – відізався Федір, – я днесь рано послідив гутура на полонині, та завтра рано може би ся дало з ним побесідувати.

– Завтра, на св. духа? Хрань Господи! – перервав йому пан-отець. – Хто не шанує

свята, того Бог не любить; хіба в вівторок, сину.

- Так, так, пан-отче, в вівторок, і вибачайте, яке тото: у вівчаря і на Великдень одно діло, тому ж він і за свята нічого не знає.

- Но, но, і труд єсть молитва, як доконечно потрібний, - відповів сиденький отець духовний, поблагословив молодців та й пішов полегки домів.

Не довго забавляв Продан в селі; ухопивши де-не-що меринді, поспішив чимскорше назад на полонину. Медуляк не повернув того дня, але замість нього прийшов слуга до овець.

- Так то, - погадав собі наш Продан, - багацькій дитині хоть свято слобідне, а бідному слугі і Великдень не свій.

Не знав він сирота, яке то свято святкував Федір.

Минула Зелена неділя, і Федір вже повернув до кошари. Потайний як заєдно, не споминав він перед Проданом нічого за своє діло дома. А Продан також байдуже і не питався.

Другого дня з бряском, поплекавши ярчата, розділили наші товариші вівці від молоднику, та й яли пускати на пашу.

Поранок був дуже красний. На синім небі ані хмарочки. В чистих воздухах розливалась бальзамічна свіжість, а чарочки цвітів дишали неописаним солодочком. Над западом котився ще блідавий місяць до моря, і сім і там догорала дрібна зізвдка. А на востоці розпочала ся розливати золотиста зоря, благовісник нового дня, нового воскресення. Понад землю розстелився мрак грубий, і затопив всі дебрі і роздоли, і всі хати і села, і всі менші пригірки мов то бездонним озером аж під сам щит, як би завистив низьким подолам близького дня, скорого розсвіту, животворящего божественного лица сонця.

Лише верхи небосяглих велетів Бескида та сильні барки широких полонин стирчали над тим озером і поглядали думним оком на величавий світ, що сп'яв над ними і приодівався розкішно чимраз краще в золотисту ризу божого світла. В глибинах мряки клекотів глухий гамір; тоскний гомін добувався хвилями з пiтьми студених туманів омраченого життя в долі, а сильний голос віщуна досвітка розбуджав дрімаючі ярові і темні роздоли, і продирався безустанно аж до найвищих вершків, прикликуючи зарання світу. Но вони підносили чимраз вище свої голови, як би не хотіли прислухатися тій тузі за світлом, і відбивали глухо голос віщуна, як би глумилися його бездільному ликуванню і поношалися даремній тосці омраченого подолу.

Тим часом розтлівав всхід чимраз більше і більше, і викладав золотом путь для величественного гостя. Всі гори зазаріли в ненаглядних красотах, а кожна билінка, кожна цвітка підносила весело свої листочки, мов то крильці взлітаючі на зустріч цариці землі. А серце чоловіка розходилося в неописаних радощах і тосках, і желаннях і надіях. Величаво промовляли до нього ті наповидні красоти світлої синяви небес, що над ним леліяли.

Ті огроми велети з золотими головами, що в недоглядній простороні розлягалися перед його оком; те безденне море туманів, що під його ногами хвилювало, та

безконечна ширінь, та вся величественна сила природи, що його обнімала докола і підносила душу, а то чимраз сильніше, чимраз різніше, чимраз вище і вище. Наші товариші зняли кресані і зачали голосно говорити молитву утрєнню. Заблукала пташина за щебетала і своє "слава Богу!". а гомін з подолів зашумів голосніше.

Нараз запанувала величава тишина, і ціла природа склонила голову перед тим, що возникало на світлім сході.

Із-за Магури на золотім престолі вийшла цдариця світа, боже сонечко, і глянула по широкій землиці і поцілувала своє підданство. Тисячі голосами заграла земля, зрадовалася природа і з кожної груди загриміло: слава! слава! Так радується мир своєму цареві, сли му благо творить...

Довго мовчали наші товариші, придивляючися тій красоті всходячого сонця, прислухуючися тому ликуванню всего сущєства, що і до найтєврдішої душі так сильно говорить, і віддавали чувством славу і чєсть тому, що світами владіє. Аж на послідок востхнув глибоко Продан, та й озався до свого товариша:

- Братє! - каже, - як же красний дєнь нині! Глянь, як палахкотить Магура, як горить Зелемінь, як яснє Тросцян, як палають Клива, Добошівка, Пітриси в божім золоті! А там далеко видиш Брустури, Ясєнь, Попадю? а ген-ген, ніби в срібній хмарці, Чорногору? Гей, гей, милий Боже! хто знає, чи на рік побачу я ся з тобою, моя Верховино красна. Чи нога моя постане на тих полонинах! Чи заграю я ще раз в сопілку, чи задую в трумбету!...

- А що ж ти загадав може умирати, Проданє? - заговорив Федір, - та коли не жартуєш, то відкажи ми Кожанову Молану.

- Ти ся глумиш, Федоре, - звернув Продан, - ніби ти не відаєш, що бранка надходить, а мені 20 літ вже ся перебисажило на плєчі. Хто знає, чи не треба буде долі рїков...

- Ну та що? А мені ж яка путь? як іти, то іти. Гляба!

На високій полонині зацвіла могила,

Чи я умру чи повисну, раз мати родила.

- Федоре, не грїши! - перервав йому Продан. - Хоть нема нікого, але сонечко боже слухає тя. Добре тобі попишатись, бо яке тото: ти син ба гацький, та одинокий. Тебе заступить батько, ґрунт та мішна з грїшми, а за мною хто стане, коль я сиротюк без кавальця землі?

- Та ти заспїваєм, як не одному верховинському легіневі, - відвернув Федір:

Панє братє товаришу, дє ся гира діла?

А у Стрії в поручника на печі згоріла.

- О, я знаю, що ти би рад, Федоре, щоб мене обстригли, - відіззався Продан, - бо ти заєдно кажєш, що я ти в дорозі стою.

- Та може би Молана не знайшла собі газди, Проданє? - зачав далі Федір.

- Лиши тото, Федоре, - озався Продан трохи гнївно, - бо мя по душі дрєш.

Та й улагодившись скоро, зачав приязно до свого товариша:

- Слухай, братє, дай ми на завтра пушки, бо моя ся сказала.

- А на-що ж тобі пушки, Проданє? Я для нашого сідєнького пан-отця чєй сам варт

тую птицю уділати.

- Ще лиш раз, Федоре, позич ми, я більше не буду ти ся напирати.

- Ого, ти щось дуже просиш; ачей же тобі на правду бранка та м'ясниці в голові засіли; а гутуром чи не загадав ти устелити собі дорогу до Молани? Безділа, братику! покинь тоту гадку. Днесь уже голоситься заповідь Молани.

- Що ти кажеш, вороже! та з ким? говори!

- Та чейже не з тобою, - озвався глумно Федір.

- Може з Дронишинцьом? - запитав Продан сквапно.

- А так, ачей же з Дронишинцьом, - відповів му Федір, та й усміхнувся так, що би і сліпий брехню був намацяв.

- Та й ти о тім знав ще сночі, вороже, і не сказав-єсь мені ані слова?

- А чорт же знав, що тобі красна Кожана донька з ходаками в серце ся всадила. Але то не для заволоки печеня. То не медведя убити, панцю, бодай вікували...

- Га, вороже темний! хіба би ми лихो мій ум скрутило, щоби-м ти то не затямив! - скрикнув Продан і зірвався мов опарений.

- Пек! згорів би-сь! Де летиш, безуме! не лишай овець! - став кликати Федір.

Але неплатна бесіда. Продан затис кресаню і пошумів в темні мраки долі полонинов як олень, що гончі його гонять.

Примітки

мішання - коло Зелених свят зганяють верховинці до купи свої вівці, щоби разом пасти; сей згін зовеся *мішання*.

мериндя, мерендя - приготовлена страва, пожива.

гутур, готур - глухий тетерець, дикий когут, знаходиться часто на полонинах у нас, його підійти дуже трудно. Прим. М. Устияновича.

Молана заручена за Федора

Сидить сова кінець стола, дується як пудло,

Через сову до сокола промовити трудно.

Коломийка.

Нема над Зелені свята. Годі описати, як красно, як любо тоді у нас. Вийдеш на поле, - рай! Земля, пристроєна в цвіти, красується мов в вінці відданиця гожа, а ліси зеленіються якби в святочних ризах: поля, засіяні золотим зерном, випускають перший колос надії, а в садах деревина, обляна вонним молоком, аж тягне в свій холодочок. Чисте і тепле небо палає, гріє, і любо усміхається до тебе. А весела птиця щебетам своїми аж носить дібровою.

А прийдеш до села, який там новий вид, яка там нова радість! Хати всі побілені, вичищені; а на кожному подвір'ї гай. То клинові, то липові, то ясеніві галузки стоять і на воротах і на підсінні, стирчать в віконцях, виглядають зо стріхи і всюди, всюди, що аж

чоловікові здається, що в яким лісочку. А люди поубирані в святочнім строю то фалюють по улицах, то сидять попід хати або гомонять по садочках. Там купка господарів, поспиравшися коло нових плотів, розповідають собі за ярмарки, за худібку та за пригоди; тут знов кілька бабочок, посідавши на воротах, пригадують собі молоді літа, сватанки, обзорини, а там хлопці водяться з музикою, грають, танцюють; а тут знов купка дівчат шепче собі любовні тайни. Ах, як любо у нас на Зелені свята!

В Рожанці був празник. Рожанчане понеслися роєм до церкви. Дяки заgrimіли "Непроходимая врата", а пан-отець Андрій став на службу божу. Людей була тьма, що аж стіни тріщали. А межі ними який же то молодець стоїть в куточку з чолом в землю похиленим? Ні йому боже слово ні святі пісні не ідуть до серця. Хіба в нім нема християнської душі? Та що він думає, що гадкує? Прийшли антифони, він того не чує, не знає; заспівали "Слава", він стоїть як пень: співають Трисвяте, він ся не хрестить; далі прочитав слуга божий і євангеліє, а він такої так як заклятий. Зачалася і наука, а він як стоїть так стоїть, вбивши око в святую землю.

Аж тут скінчилася і наука, а отець Андрій бере заповідну книгу. Тихо, тихесенько зробилося в церкві, молодиці і дівчата попідносили одна верх другої голови, і – "Федір Медуляк та Молана Кожанова" розляглося по святині божій. На ті слова встрявся нараз, мов перуном прошитий, наш молодець, зиркнув на запаленіле дівча чудної уроди, що близ за ним в жіночій хоромі стояло, та розтиснувши сильнов руков тижбу людей, пошумів світами.

Закінчилася служба божа. Минув і другий день Зелених свят. Сонце покотилося в западне море і зачалася смеркати. В селі радісно, весело: який такий гоститься і приймає гості. Але в хаті Кожана нема радості, і гостей нема. Сумно ходить старий по подвір'ю, заломлює руки, і якусь сумну думку думає.

– Що сталося дівчаті? – зачав сам до себе, – чи ся їй перевернуло в головці, чи яке дане, чи лихо знає що? Сночі ішло все по-людськи: і прийняла дарунки, і гостила старости, і все пішло аж мило. А днесь якби яка мара шибнула ми по хижі. Прийшла з церковці, і плаче, і сумує, і не знати, чому та й про що. І Продана дасть Біг: прибіг з полонини, лишаючи вівці, та не знати на кого; стояв в церкві мов чунява вівця, і щез як камінь в воді з-посеред служби божої. Кажуть, що го хтось стрітив при Добошовій керниці; чи його напало, чи яке диво! ой щось ту не добрим віє.

Гм! дівча ся змітує, а Продан в безвістех... Ачей же у нашім танці два кінці?... Уважав я ще передше, що моя Молана бодай чи не прилипла до чемного вівчаря.

Ну та що? байдуже що він сирота, але хлопець хоть куди. Газдик був би добрий з нього, права рука.

Але що ж люди скажуть? Ей сором, крий Боже! та мені не показатись перед панотця. Зламати слово? ні, того я не учиню. Я, Дмитро Кожан, не вержу соромом на мою родину.

Але ж утопити дівча, єдно як око в голові, зав'язати світ мому молодому соколятку, і дивитися щодень, як буде усихати і западати в сиру землю – о, того я не здержу!

Що ж тут почати, головонько бідная, журице темная! Га, най вона тому шукає

кінця, моя стара.

Вона-то без устанка все одно як сорока скреготала: а коби-то багача, а коби-то Медуляка! – якби убогий не варт уже чесним бути, як би тісний а почтивий не годен шанувати мою доньку та й мене старого. От, що ж ми по багатстві? Бузьок на хаті, а жура в кімнаті! от, плаче небога та розщибається – бо і не диво. Хто ся раз зв'яже, того розв'яже хіба рискаль та лопата. Так, стара, розмотай, що-сь намотала; пий пиво, яке-сь наварила!

Таку думку думав чесний Кожан, ходячи по подвір'ю, а в світлиці заливалося сльозами його миле дитя, та лебеділо як ластівонька в стрісі.

– Ой мамко, мамко, – просила вона, – ще лиш до м'ясниць позволь ми часа; ще лише півроку не кидай мя нелюбові в руки, не в'яжи ми миленького світку! О, не копай мені молоденькій так скоро чорний гріб! Я ти за дві служниці робити буду, я до півночі працювати буду, а з зорею встану; за тебе корови подою, за тебе обідець зварю, я все уділаю, що лиш буде треба, аби лиш ти собі могла відпочати, іно мя не давай за Медуляка.

– Мовчи, суко, мені вівчаря треба, не служниці! – загуділа мати, і ударила черепом о ватру, що кусні по цілій розлетілися хаті, – ти ми овець не будеш пасти, ти на полонину меринді не понесеш, бо ти Кожанова донька, чи знаєш ти тото?

– Та ж ми маєм вівчарика, що аж люди нам завидують, мамочко дорога, – шепнула шлохаючи Молана.

– Але нічим його платити, паннице вельможна, – крикнула стара. – Уже-м ся досить наробила на чужі слуги. І який то ми вівчар? заволока! Бог знає, звідки прийшов його отець, п'яниця. Ага, може бись ми хотіла його за зятика дати? Може ти припав до серденька цундравець, бакуняр? Ой скорше би-м ти головку скрутила як курці, нім бим допустила, аби ми мав заволока споганити хату; бо знай, що твоя мати не з простого роду!

– Чи з простого чи не з простого, – перервав старий Кожан, которого ті укори притягли до хати, – одпакова то глина. А тепер тихо! Молано, давай вечерю! перестань плакати; хто знає, чие ще завтра.

Дівча поставило вечерю, а само сіло назад під віконцем. Старі не рекли більше пі слова, а повечерявши помолились Богу по-християнськи і забралися на спочинок.

Так зробила і Молана. Але ж годі було бідному дівчаті заснути. Образ Продана стояв їй без устанка перед очима. Тепер-то вона собі все пригадувала: як то він ніколи інакше не закликав на ню, як "Моланочко!"; як то він ніколи не прийшов додів, аби не принести то ягідок, то малин, то горішків, то пстружка, а з Сколого не повертав він ніколи без яблучка або калачика. А все тото для Моланочки. Який же то він був веселий, коли Моланочка забесідовала до нього та засміялась. А днесь як то він стояв в церковці, мов ждав смерті на себе. А скоро учув заповідь, яким же то оком глянув на свою Моланочку, що аж серце розпукалось. Ой, не знала вона ще до днесь добре, щось діяло в тім серденьку. Ой, не знала вона аж доси на правду, що про ню думав Продан.

І довго, довго думала вона, і ні суди Боже заснути дівиці. Вже й когут запів і

зірочка заблиснула з-за Магури, а вона ще думає, вона ще гадає і сльозами заливає постіль свою. Аж ту десь над досвітком скрипнули ворота, та й собака забрехав. Якби ножом тьохло щось Молану в серце. Встала, вергла на себе петечину, відчинила двері, та й вийшла на присінок.

– Чи ти, Моланочко? – запитав хтось знайомим їй голосом. – Добре, що-сь вийшла. Моланочко! я не знаю, що ся зо мною діє, але виджу, що мені в Рожанці нема більше світа. Тебе голошено днесь в церковці божій. Моланочко! чи радо ти йдеш за Медуляка?

– Ні, Продане, – відповіла дівчина жалким голосочком, – я не йду радо, але ж гріх противитися рідній матці.

– Правду кажеш, Моланочко, – зачав на те молодець, которого серцем і любов і розпука носила, – тому ж бувай ми здорова! я твоїй матері не стану в дорозі, але горе Федорові, сли за ним твоє личко змарніє. Одно тя лиш прошу: тям на мою старенькую неньку.

– А де ж ти йдеш, мій любенький? – відізвалася дівчина, не могучи в жалю утулити сліз, та й хопила молодця за рукав від сіряка, як би го хотіла придержати трохи. – Чи ж мені тебе уже ніколи не бачити?

– Аж ли будеш щаслива, то ніколи: аж ні, то мя обачиш, як спаде месьть на негідника за твою недолю! – відповів різко Продан, вирвав рукав з рук дівчиці і пігнав як ражений тур горі городами в полонини.

Примітки

поплекавши ярчата – погодувавши (давши ссати) ягнята.

Магура, Клива, Зелемінь, Трісцян, Секули, Пітриси суть найвищі гори в Стрийському окрузі. Прим. М. Устияновича.

бисаги, бесеги – подвійний мішок, що перекидається через плечі.

мішна – черес (з кільцями).

чунявий – хирний, сумовитий.

цундровець – лахолат, лахматий.

петечина, петек – верхня одежа, сірячина.

Молана у Наливайчихи

Тече вода річеньками,
Плаче мила слізоньками:
Тихо, мила! не журися,
Іно Богу помолися!
Піснь народна.

Сумно шуміли бори, мов лихим товкся западовець по тісних дебрах та диких яровах. До полонин ухопився грубий туман, і сім і там по верхах заляг уже сніг табором на

стале зимування. Небо приоділося оловом, ліси почорніли, навіть зелена ялиця потемніла, затужила. З борів коптили густі стулені дими, як би пів-світа горіло, і окружаючи клубами звори, то ставали над темними вертепами гнилов остев, то взбивалися під небо в густі хмари і шуміли далі світами. Всюди не так, як було літом. Ні сопілка не затужила на веселім вершку, ні трумбета не задзвеніла з високих полонин, ні пташина не защебетала в лісочку, ні дівчина не заспівала на городі. Всюди глухо і сумно як в серці чоловіка, що ся до гробу хиляє, і все віщало, що надійшов уже давно до верховин покvapний гість, довга, студена, безрадісна осінь.

А було то ще лиш по послідній Матці божій. В нашій Рожанці стояли ще всюди кладні по полю, ба навіть хилявся ще сюда і туду половий вівсик, святив би ся на пні, очікуючи приязної руки, нім його привалит к землі лава осіннього снігу. Людке крyталися купками, одні коло бульби, верховинського насущного хліба, другі звозили кладні, або здійсмали дрібненький овес. День проминув як година, темна ніч яла прилягати землю, і який-такий потягнув до тихої хатини. Пусто учинилося по верхах, глухий гомін, розколисаний шумом борів та шипотами тисячі потоків, розлився по цілій природі і лише бейкання на медведя розривало з-під полонин той смертельний сум осінньої на верховинах ночі, і надавало йому ще більшого ужасного уроча.

В селі чимраз тихше, чимраз глухше. Минув час вечері, челядка забиралася до спочинку, а на улиці не знайшов бись ані одної душі. Всюди як би заумерло, лише сям і там блискало ще слабеньке світло в самотній хатині. Але на теметові поміж гробами хто ж там снується серед нічної пітьми мов відьмо страшливе? Якась невіста в короткім сірячку, на голові хустка спущена на лице глибоко, ходить хильцем по гробах і приглядається по землі, якби чого шукала. Напоследок стає при свіжій могилі, хиляється ще ближче, хапає скvapно жменю землі, і жене шибким кроком, якби чогось ся лякала, до Наливайчишиної хижі, що, як знаємо, близ коло теметова лежала. Під дверми оглянулася доокола, відчинила полегку двері, і входить до хижі.

В хатині глипали на припічку ще послідні недогарки смерекової скипи, а стара Наливайчиха, сама як пустинник, сиділа на лавиці, розплітаючи обув'я і кінчила вечерню молитовцю. Ще було чути послідні слова: "І за мого Проданика і за Моланочку, Отче наш, іже еси..." Втім скрипнули двері, а наша невіста з теметова стає серед хати. Стара схопилася лячно з лавиці, хватает за недогарок скипи, що мов умираючий чоловік то глипне то знов конає, і придивляється невісті.

- Моланочко, серденько! - скрикнула нараз, - та що ж тебе так пізно пригнало до мене?

- Що ми пригнало, мамко моя солодка? - відозвалася блідавенька невіста. - Журиця моя темна, нещастячко моє гірке! В суботу весілля моє, поведут мя до шлюбу, скажуть присягати перед престолом божим, що нелюба любити буду, а тут моє серце присягло іншому.

- Чи ж не мож було, моя солодка Моланочко, тото нещасне весілля відтягнути? - запитала стара.

- Надармо-м просила, кровавими сльозами молила: мамко моя рідненькая, ще лиш

до м'ясниць позволь ми світку біленького. Очи-м виплакала перед тою, що мя під своїм серцем носила: тепер ми світ погорів, силка мя опустила, серденько моє згоріло, і уже далі упросити годі! Завтра вже зачнут вінці плести, мене в барвінок строїти. О коби мя лучше до труни зложили, та на мертвую голівку віночок вложили, та мене молоду з чорнов землев звінчали!

- А що ж Федір на то? - спитала Наливайчиха.

- Я його не виню, - відповіло дівча, - хоча він ненавидить Продана, але у нього серце - пола: не дбає він на те, що тягне ягня під ніж на колоду. Але, мамко солоденька, де твій Продан? Чи я вже твого сина ніколи не зобачу? чи він уже ніколи не поверне, аби своїй Моланці хоть землев присипати очі?

- Ой не рви мя за душу, дівице нещасна. Чи ж я мало за ним ся наплачу?

- Кажуть люди, то він десь на Угорщині, аж коло Сигота, що його наші люди виділи, як ходили на ламання, що дуже помарнів, і що ся заєдно звідував, чи я вже віддана. Чи правда того, мамко?

- Ой не знаю я, дітинко, не знаю.

- Говорять також, що хорував тяжко, скоро прийшов до Сигота, що довго лежав під голим небом, і кажуть, що би був згиб під плотом, коби якась там вдовиця не взяла го була до своєї хати. Мамко, чи не служить він у тої вдовиці? Мені ся снило, що він десь ніби в саму м'ясопусну неділю стоїть в церковці перед божим престолом і дає перстень на офіру, а такий марний, такий сумний! Личко му почорніло як головня, очі посоловіли і запали десь глибоко в голову, кучерики випали як по тяжкій глухані, а коло нього стояла жінщина, десь ніби я, ніби вона вдовиця і держала його за руку. Мамко солодка! чи не оженився твій син з тов вдовицев? бо перстень, кажут, то шлюб, а смуток - то радість.

- Перестань, дівонько, перестань о тім думати.

- А знов ми ся снило, як би він десь в лісі, щось ніби в наших Секулах, ходить за вовком, що роздер мале ягнятко; а такий обдертий, такий цундравий, сорочка на нім як з грядий знята, петечина обдерта, ледво держитися на однім плечі, на голові шапка з сірякового рукава, а з ніг кров ся лила, бо змітки розлетілися; я те побачила, та й аж мя за серденько стяло, та й кажу: "Проданику мій солодкий, та чому ж ти такий нужденний?" А він мене відпихає від себе та й каже: "Ти то все тому винна". А я упала до землі та й яла-м горенько плакати, бо чи ж я тому винна, що він такий нужденний?

А на днесь ми ся снило, що десь ніби Великдень. Я вийшла к церковці, а там людей тьма; і ледво-м ся оглянула, а тут виходить Продан з церкви і держит в одній руці біленький ручник, а в другій хорошу червону хоругву, і такий красний, що не мож ся було надивити. І став іти десь ніби до нашої хижі, а за ним всі люди, а попри нього десь і я. А так ся ним радує, що наповісти годі. Мамко! чи не умер твій Продан? бо кажут., що хоругву - смерть...

- Лиши те, моя дитино, бійся Бога небесного, перестань! не край і мого і свого серденька, забудь, забудь за нього! Він пропав на віки для тебе - в суботу твоє весілля.

- Мамочко солоденька, та коби то мож його забути! Я не раз молюся, аби-м його

забула. Я на ніч очі зав'язую платинов, аби ми ся в сні не привиджував. Але годі, мамко, годі! Куди я, туди і він за мною: як я сяду, то і він коло мене сяде; як я засну на хвилю, то і він зараз на умі. А заєдно такий марний, такий нужденний, що аж сум погадати. Може він ся радує, мамко, коли заєдно сниться такий смутненький? Та коби-то він щасливий, а я коби умерла, я би у Богойка молилася за нього. та й за тебе, мамко солодка.

- Стій, дівче! ангелику мій! перестань, бо ми серце з жалю пукне. Ходи, положи головку ту на мої руки: ах, яке ж личенько гаряче: я ти приложу землиці, чей ти легше буде.

- Я си взяла землиці з теметова, з могили Наконечного Івана, що його днесь спрятали. Кажуть люди, що могила все покриває; може би я, мамко, твого сина забула, коли би-м собі намочила землі з могили, та випила натще?

- О дитинонько нещаслива! ходи, я ти зав'яжу голівку, дай сюда тоту землю, най ти приложу до головоньки, чей ти буде легше.

І взяла стара землю, приложила до чола Молані, і яла сама кріпитися і о чім іншим наводити бесіду, аби гадку дівчати трохи розбити та тугу розігнати. Але все бездільно, Молана своє лебеділа. Не плакала вона вже, ані не оскаржалася, ні на рідну маму, ні на Федора, которий може щиро гадав за красну білявку, але говорила лише о Продані, о його і о своїй долі. Як то вона боліла тяжко, коли він покинув Рожанку, і як то та її слабість проволокла весілля: як то мати хотіла зараз звінчати їх, скоро лиш вона ся піднесла; як то вона просила маму, і ледво до Пилипового пущання умолила відволоки; як то мати заказала їй до Наливайчихи ходити; як то вона і днесь крадьком ніби-то до дружки вийшла сюди, і все, все розповідала.

А стара Наливайчиха то плакала, то знов ся потішала, та до Бога вздыхала. Далі радила на божу здатися волю, та розповідала, що Федір хороший молодець, та і чесний, а ще до того найстарший кметь в селі; що вона за ним може бути щаслива, і що вона Продана забуде, скоро лиш звінчається з Федором; і як могла, так тішила дівча, та утуляла її жаль і розпуку, хоть сама розходилася з жалю.

Вже і когут запів і довга осіння ніч проминала, а обі невісти не переставали собі розповідати та ужалитися, і хто знає, чи би були зауважили, як вже і білий день яв накрадатися в маленьке віконце, коби не сильний гомін, добуваючийся з-посеред села, не пробудив їх з тої задумки. Очунявши, схопилося дівча з лавиці, здерло з чола хустину з землею, обціловало лице і руки старої, та й поспішило загуменками попри сусідню хату, де її призначена дружка мешкала, до дому.

Ледве вийшла Молана, і ледве Наливайчиха встигла за нею заперти в присінках двері і назад війти до хати, впадає за нею Продан, і не зважаючи, що мати здумівшися руки опустила і мов без тху серед хати станула, закликав проникаючим голосом:

- Нене! скажи ми, хто то вийшов з твоєї хати?

Якби громом ударив тот голос матерню грудь.

- Синоньку, соколику! - озвалася вона, та й обвисла на шії сильного легіня, що мов молодая ялиця стояв перед нею.

Но не віддавав він матерного любованя, і вививаючися полегко з її рук:

- Не час, мамо, - каже, - радуватись тобою: скажи, бійся Бога! скажи, хто вийшов тепер з твоєї хати, чи не Моланочка?

- Ой Моланочка, нещасна Моланочка, - відповіла стара, та й закрила обома руками очі, з котрих сльози горохом покотилися по жовклім лиці.

- Так єсь ю уділав, вороже темний! - крикнув на те жаркий молодець, і пірвав сильно за пушку, що му по плечі звисала. - Ще ні одного дня не прожила за тобою, а вже її краса осіннім листом?! Ще півроку не минуло, а уже-сь підгриз цвітку верховини, і тепер хочеш такой доконечно потрутити до чорної ями?! Га, вороже темний, хіба би-м згинув!

Та й по хвилі зачав тихіше:

- Там в селі межі Медуляками гонять медведя, а чейже у самого нього удушив вівцю - Федір піде за ним бодай-би в безвісті - мене ніхто не стрітив, жива душа не знає за мене в селі. Мамо, бувай ми здорова! Не клени мені, але проклинай мою долю.

І приступив к матері, що в перестрашу сама не знала що розпочинати, притиснув сильно до грудей, і як ражений тур посадив через загороди манівцями ввєрх.

Примітки

бейкання - крики "а бий, а бий!" щоби відстрашити хижого звіра.

уроче (urok) - принада, чара.

пола - груба одностайна скала, з яких складаються по найбільшій часті всі гори.

Прим. М. Устияновича.

Сигет - місто на Угорщині (Szigeth) над рікою Тисою на полудне від Чорногори.

ламання - з наших верховин стрийських виходять часто люди до Угорщини на зарібки, як ся ламле кукурудза. Прим. М. Устияновича.

гряди - жердка, сволок: як з грядий знята - неvigладжена, немагльована.

змітки - зношені личаки.

Продан рятує Федора

Та де садиш, бісноватий!

Ні там людей, ні там хати.

М. Шашкевич

Поранок розвився вже цілком. В селі утишилося внеобав, лише кілька людей стояло ще над селом під пригірками, гомонячи і показуючи якомусь молодцеві дорогу в бори...

Полегко яв політати дрібненький сніжок. Молодець держав пушку перед собою, глядаючи старанно то в сесь то в тот бік ніби якогось сліду, спішив чимраз дальше і дальше в бори. Здалека мож його було видіти, як спускався з одного верха на другий і то в одну, то в другу звертав сторону, і то щезав з очей в дебрі, то знов появлявся на вершку. І знов щез десь в яровах, і знов показався на стрімкім пригірку, і садив дальше,

не спочиваючи ані цятинки.

Потому наново спустився в пропасті, і наново появився якби маленька дитина під старинними борами. Ту станув на хвилю, оглянувся, зняв з себе сіряк, що му з плеча звисав, повісив на першій ялиці під лісом, та й посадив далі. Но тяжка туди дорога! Що крок то колоддя, що сяг то пропасть, якби лихий – не снів би ся! – з весіллям туди через всі віки гонився. Тут лежать вихром розтріскані зломи, там повалила буря горі коренем страшні уверті; тут нагромадила хвиля цілі стоси молодої ялини, а там підгризла старість розложистого бука і грянула ним мов непотребом о сиру землю.

Но нашого молодця не спинили ті перепони; сміло садив він через завалища, що всяким перехрестям стояло йому що крок в дорозі, і то підлазив вужом попід поспинане гниляччя, то діткнувшись лежачого пня, кидав собою мов олень через ломи, і спішив чимраз далі і далі. На малій ніби полянці задержався хвильку, глянув на всі сторони, приложив вухо к землі, та й посадив в такі страшні звори, де хіба лише звірові путь. І знов запав ніби в безодню і знов викрятався горі стрімкими стінами на верх, а з верха посунувся в нову дебру, а з дебри на свіжий хребет.

Часами стане і прислухується, прикладаючи вухо к землі, часами ухватить за невідступного свого товариша, за безпечную подвійку, верже оком, натягне курок, і знову спустить, і посадить ціпко в звори, а з зворів чимраз далі в нові безвісті. Утомився уже, з чола текла мов зі стріхи краплями вода, но на відпочинок ані гадай. Вже минув і Бердо, прошумів і Погари, добився аж під самі Секули, і ще нема кінця путі. Уже і дня проминуло споро, і перекилилося вже к вечору, а він ще садить і садить в безвісті, куди ще може ніколи нога людська не ступала.

Аж під самим верхом Секулів, де дика природа сама перед собою лякається, а первовічні кедри та ялиці шумлять піснь суму, станув як вражений, верг оком вліво, похилив голову долі, і тихцем, скочивши скоренько вправо, станув за велетну колоду, що верх грудей му сягала, положив на ню подвійку, натягнув курок, зложився, вліпив око в сторону к дебрі, та й жде хвильки, аж буде мож випалити з неї цільно.

Тим часом з другого боку хто ж станув за ним з пушкою в руках, і приглядаєся нашому ватасчикові? Знакомий він нам добре: єсть то Продан, которий гонить за своїм давнім товаришем, за ненависним Федором, за тим-то самим, що приладившись на медведя, стоїть о сто кроків, ані гадаючи, що його власне життя в руках ворога, Продана. В сам час догонив він його, прослідуючи всіма зворами і пропастями; в сам час, аби помститися за свою Молану.

По всіх жилах заграла йому кров, мов з нових нор, скоро го взяв на око, а в гарячій серці розпочалася страшна буря. Счорніла Молана, і ще чорніше діло, до котрого забирався, станули йому на хвильку перед очі. Чисте сумління і пекельная гадка, життя і смерть, небо і пекло стрітилися в його душі. Но не пора думати, розважати. Заледво заглянув він в цілу пропасть, вітворяючуся під його ногами, заледво душа його шибнула по цілім образі наміреного діла, аж ту уже заблисло з Федорової подвійки, вистріл грянув громом по борах, і страшний рик медведя розлягся під найвищі небеса.

Радісно скаче ватас на колоду і поглядає долів; но ще скорше пориває назад за

подвійку, стає мигом ока на своє місце, складається, палить; но друга цівка, замочена на панівці може каплею поту з чола, відмовляє, а в тій самій хвилі мечеться медвідь к колоді, взноситься, поражен в крижі, останніми силами на задні ноги, пориває однов лабов за подвійку, а другою Федора, і безсильний пересадитись на другий бік колоди, аби одним утиском розміздрити противника, вітворює пащу, аби страшними зубами задати смерть жертві своїй.

Но ще скорше, і жаркий стрілець блискавицев зриває з голови кудлату кучму, і дайже цілою силою в пащу зввіра. Але ж без діла! Сильно хватає лютий зввір стрільця за руку, грухоче на м'язгу, збирає всі сили і береться послідний раз задати противникові. Аж ту підскакує о кілька кроків Продан, в которого гарячим але чеснім серці борба не довго точилась.

- До Бога належить суд, і в його руках месть, - шепнув ему ангел душі його, - а тепер жде нещасний рятунку. Федоре! - крикнув, вправо з головою! - і приложив, потис, заблисло, а страшливий зввір, ударен кулькою межі самі очі, завив страшенно і грянув назад за колоду, аж земля під ним затряслася.

Красаво возникло в м'ясопусну неділю золоте сонечко над верхами Тухольщини, і освітило і гори і бори в снігових перлах. Весело тиснувся люд Рожанки до церковці божої. З хати Кожана заграли скрипки, заладкали свахи, і двоє молодят, хороші як божжа весна, в зеленім барвінку вийшли на подвір'я, а з подвір'я посунулися к церкві. Був то наш Продан і Молана, що спішили до престола божого, присягати собі любов і віру аж до смерті.

А Федір? Федір держав в кривій руці червону хоруговку з дзвінком, і будучи дружбою приспівував охочо:

Ой нема то як у горах вірнії дівчата!

Ой нема то як у горах чесні легінята!

Примітки

увертъ - з коренем вирване дерево.

звір (звори) - вертеп, дебра, яр.